

TASINÉ CSÚCS ILDIKÓ

„Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk”

*Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez**

1945 nyarától a magyar és külföldi szellemi elit kezdeményezésére mintegy a politikai elmentétek oldására vagy épp ellenkezőleg, a szimpátia további megerősítése céljából sorra alakultak a különböző baráti társaságok. Szovjet kezdeményezésre¹ 1945 júniusában alakult meg a sorban elsőként a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnökletével, Szent-Györgyi Albert díszelnöki pozíciójával, Hágy Gyula főtítkárságával. Ezt követte augusztusban komoly kulturális előzményekkel² François Gachot kezdeményezésére a Francia–Magyar Társaság, amely Oltványi Imre pénzügyminiszter elnökletével és Gachot főtítkárságával kezdte meg munkáját.³ Szeptemberben Kodály Zoltán elnökletével indult a Magyar–Román Társaság, melynek alakuló közgyűlésén⁴ Gyöngyösi János külügyminiszter kiemelte, hogy „a szellemi megismerésen túl szorosabb gazdasági, kulturális, politikai együttműködést kíván” a két ország között. Októberben a Magyar–Jugoszláv Társaság jött létre Moór Gyula professzor rektor elnökletével és számos társelnökkel „elhárítani azokat az akadályokat, amelyeket a meg nem értés, a rosszindulat, az elhibázott politika tett ennek a barátságának az útjába”.⁵ Kiemelt jelentőségű volt a Magyar–Amerikai Társaság,⁶ melynek elnökét, Baranyai Lipótot – a Magyar Nemzeti Bank korábbi elnökét – a kormányjelölttel (Dabasy Schweng Lóránt) szemben a lelkes alakuló közgyűlés közfelkiáltásra szavazta meg, valószínűleg az akkor már köztudomású korábbi Amerika-barát tevékenysége folytán. Ez a

* Ezen munka nem jött volna létre Pál József professzor úr (SZTE BTK) ötlete és megtisztelő szakmai iránymutatásai, valamint kolleganóm, Seres Judit technikai segítségére nélkül, amelyet őszintén köszönök.

¹ Siklós János: *Zilahy Lajos utolsó évei; A csillagokban élni: elbeszélések, tárcák*. Budapest, 1986. 14. „...azt is tudjuk, hogy az utolsó húsz évben mi volt az írói és emberi magatartása, különösen a német terror idején” – így indokolta Zilahy szerint Barulin szovjet követségi tanácsos a választásukat.

² Müller Viktória: *Francia–magyar kulturális kapcsolatok a második világháború alatt*. Öt kontinens, 1. évf. (2004) 1. sz. 249–262. A szerző részletesen foglalkozik F. Gachot író, sajtó- és kultúrattasé tevékenységével az adott időszakban. Zilahyról és a Pegazusról egy francia vélemény: „Az egyik legnépszerűbb író, a francia kultúra aktív terjesztője, francia filmek vásárlója, fordító (Ondine).” (Christian de Charmasse) 255.

³ *Megalakult a Francia–Magyar társaság*. Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. aug. 29.) 97. sz. 3.

⁴ *Megalakult a Magyar–Román Társaság*. Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. szept. 23.) 18. sz. 4.

⁵ *Megalakult a Magyar–Jugoszláv Társaság*. Magyar Nemzet, I. évf. (1945. okt. 3.) 126. sz. 1.

⁶ *Megalakult a Magyar–Amerikai Társaság*. Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. okt. 4.) 127. sz. 3.

társaság kiemelt feladatnak tartotta a „legerősebb kapcsolat kialakítását az amerikai magyarsággal” – ahogy Beznák Aladár alelnök fogalmazott. Ugyancsak Kodály Zoltán elnöklétével alakult meg a Magyar–Angol Társaság, amelynek alakuló közgyűlésen Mr. Withney kulturális és sajtóattasé némi angol humorral jegyezte meg: „Egy népnél sem vagyunk alábbvalóbbak, csak ne mi iparkodjunk ezt mások fülébe harsogni. Bízunk ezt rájuk...”⁷ A társaságalapítási tendencia tovább folytatódott, 1946 augusztusában egy külügyminisztériumi tájékoztató szerint a Magyarországon jogilag létező magyar–külföldi társaságok száma (a töröktől a latin-amerikaiig) már tizennyolc volt.⁸

Bármilyen kezdeményezésre is jött létre egy társaság, az alapja mindig valamilyen személyes barátság, közös háborús élmény, korábbi kulturális kapcsolat volt. Ezt látjuk a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság esetében is. A fasiszták elől bujkáló Nobel-díjas Szent-Györgyi Albertet és családját Molotov szovjet külügyminiszter utasítására helyezte biztonságba és táplálta fel a Vörös Hadsereg.⁹ Zilahy Lajost személyes barátság fűzte G. C. Barulin követségi tanácsoshoz, aki 1945 tavaszán maga kérte fel az akkor legnépszerűbb, közismerten antifasiszta író az MSZMT elnökének. Ekkor hangzott el Zilahy szájából e tanulmány címadó mondata: „Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk” – utalva ezzel Két fogoly című regényének bolszevikellenes kitételeire.¹⁰ Talán a vátesz-költő szólalt meg Zilahyban – ahogy A lélek kialszik című regényében is előre megérezte eljövendő sorsának alapproblémáját. A későbbi események ugyanis igazolni látszottak az anekdotikus aggodalom megalapozottságát.

A háború sújtotta fővárosunkban ezen társaságoknak hajlékot adó épület is alig maradt, a gondos előkészítő munka után megalakuló MSZMT gróf Károlyi István villájában talál végül székházra. Budapesten a VIII. kerület Szentkirályi utca 32/A épület pincéjében vészelte át Budapest ostromának utolsó napjait Zilahy (itt kezdte el írni a Dukay család című regényfolyamát), és Károlyi gróf jóvoltából a társaság megkapta bérbe a villát,¹¹ viszonzásképpen a társaság tisztikarában háznaggyá választották a grófot.

1945. június 9-én, szombaton a tudományegyetem élettani intézetének előadóterme adott otthont az MSZMT alakuló közgyűlésének, ahogy később, októberben a magyar–amerikai társaságának is. Mindkét társaság alakulásánál Beznák Aladár élettanprofesszor, a kar dékánja elnökölt. Ezen alakuló közgyűlés – amelyen a koalíciós időszak feltételeinek megfelelően mindig jelen volt az érdekelt ország katonai missziójának valamely vezetője is, jelesül Barulin, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság tagja és Grigorjev követségi tanácsos is – az előkészítő bizottság javaslatára megtárgyalta és elfogadta a társaság alapszabályát, és megválasztotta tisztikarát.¹²

⁷ *Megalakult a Magyar–Angol Társaság.* Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. okt. 6.) 129. sz. 1.

⁸ *Források a magyar népi demokrácia történetéhez 8. köt. Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből: 1945–1948.* Összeáll., bev. Gönyei Antal. Budapest, 1988. 32–33.

⁹ Moss, Ralph W.: *Free radical: Albert Szent-Györgyi and the battle over vitamin C.* New York, 1988. 163.

¹⁰ Siklós: *Zilahy Lajos utolsó évei*, 13.

¹¹ Az épület tíz évre szóló használatba vételéről tanúskodik az MSZMT-nek gróf Károlyival kötött megállapodása. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) – Magánlevéltárak, gyűjtemények és gazdasági szervek iratai – P. 2148 – Magyar–Szovjet Társaság 1945–54. 16. tétel Az MSZMT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek [37/2.] sz. dokumentum. 30. d.

¹² MNL OL P. 2148 1945–54. 1. tétel Jegyzőkönyvek (vezetőségi, elnökségi ülések, országos értekezletek, kongresszusok) sz. n. 1. d.

Kelet vagy Nyugat? – tette fel a hamleti kérdést Zilahy Lajos társaságköszöntő beszédében.¹³ „Történelmünk során talán sohase voltunk annyira magunkra hagyottak, magánosok, mint most” – e gondolattal jól érzékelteti a háború utáni magyarság életérzését. „Kelet és nyugat, múlt és jövő, kegyetlen háború és bizonytalan béke” határán biztos támpont lehet ősi gyökereink keresése Julianus barát nyomán a távoli keleten. Mint a mentőöv a fuldoklónak, úgy jön kapóra nekünk az ázsiai rokonság „riasztó egyedüllétünk tragédiájában”. „Életosztónk parancsszavára” kell keresnünk – állítja Zilahy – a Szovjetunió és Kelet-Európa közös szellemi gyökereit.

1945. június 8-án indult útjára az a három vagon élelmiszer, amelyet a szovjet hatóságok a Magyar Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium közbenjárásával soron kívül kiállított vasúti kocsiikkal küldtek Zala vármegyéből a társaság budapesti tudósainak, íróinak, művészeinek segélyezésére.¹⁴ Az élelmiszeradagok szétosztása a „fűszeresboltban”, az egyetem életteni intézetében történt, s ahogy Szent-Györgyi Albert is írta, „a társaság kezdetben ilyen földhöz ragadt missziót teljesített. [...] Éreztük, hogy az új Magyarországot csak úgy lehet felépíteni, ha az oroszokkal megértjük egymást. Abból indultunk ki, hogy a háború alatt a magyar gazdaság tönkrement, a tudományos és kulturális élet szétesett [...] Az újrakezdés, a talpra állás elképzelhetetlen lett volna úgy, hogy folytatódik a gyűlölködés és szembenállás a szovjetekkel. Ezért – a barátság a jobb megértés érdekében – hoztuk létre a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot” – emlékszik vissza Szent-Györgyi.¹⁵

A Társaság 1945. június 9-i alakuló ülésén elfogadott alapszabálya értelmében a Társaság legfőbb szerve a közgyűlés volt. A közgyűlés választotta meg a tisztikart, melynek tagjai: Szent-Györgyi Albert díszelnök, Zilahy Lajos elnök, Ligeti Lajos alelnök, Háy Gyula főtitkár, Zelovich László pénztáros, Büki József és Kun Károly ellenőrök, Kolonics Barna könyvtáros, dr. Feri Sándor és dr. Palágyi Róbert jogtanácsosok, gróf Károlyi István háznagy. A tisztikar tagjai hivatalból tagjai voltak a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Elnöki Tanácsának, amely irányító, tanácsadó és ellenőrző szerv volt, és a társaság ügyeit intézte két közgyűlés között. Ebben a fent említetteken kívül helyet kapott a természettudósok közül Bay Zoltán, Fejér Lipót, Békésy György, Rusznyák István, irodalmunkat Zilahy Lajos mellett Heltai Jenő, Illyés Gyula, Darvas József, Kárpáti Aurél és Gábor Andor képviselte. A művészeti életből Kodály Zoltán, Lajtha László, Szőnyi István, Palló Imre, Pátzay Pál, Kmety János, Bajor Gizi, Major Tamás (a Magyar Nemzeti Színház elnöke), Zathureczky Ede került megválasztásra, a politikai elitet Gyöngyösi János külügyminiszter, Oltványi Imre pénzügyminiszter, Barta József minisztériumi tanácsos, Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt főtitkára és Tildy Zoltán, a Független Kisgazdapárt elnöke, valamint Révai József az MKP tagja képviselte. A társadalomtudományok részéről Szekfű Gyula egyetemi tanár, a Magyar Rádiótól Ortutay Gyula elnök csatlakozott.¹⁶ Látható, hogy tudományos és művészeti túlsúllyal szinte az egész akkori magyar szellemi elit képviselve volt, a 42 főnyi tisztikarból 12 fő egyetemi tanár volt, politikai egyoldalú elköteleződés nem jellemezte a

¹³ P. Gy.: *Kelet felé*. Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. június 12.) 33. sz. 1.

¹⁴ MNL OL P. 2148 1945–54. 16. tétel Az MSZMT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek [34/2] sz. dokumentum. 30. d.

¹⁵ *Négy évtized: 40 éves az MSZBT*. Budapest 1985. 11.

¹⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium VIII. ügyosztályának belső jelentése a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló üléséről. Források a magyar népi demokrácia történetéhez 8. köt. Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948.) 186–189. A fentiekén kívül lásd még: MNL OL XIX-B-1-h Belügyminisztérium Egyesületi Főosztály sz. n. 83. d. Jegyzőkönyv felvétel Budapest 1945. június 9-én a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló közgyűléséről.

társaságot. A sajtóban megjelenő tudósítások tükrében vizsgálva az ekkor alakuló társaságokat, jól látszik, hogy valamennyi közül az MSZMT tudhatott a soraiban a legtöbb jelentős, társadalmi súllyal bíró személyiséget. Tagságát illetően csak az októberben megalakuló Magyar–Amerikai Társaság vetekedhetett vele.¹⁷

A társaság célja a két nép közötti kulturális kapcsolatok és a szellemi együttműködés fellendítése, megerősítése volt, amit a két nép kultúrájának kölcsönös megismertetésével, valamint a legújabb tudományos eredmények cseréjével óhajtottak elérni. Ennek érdekében előadásokat, hangversenyeket, filmbemutatókat szerveztek, folyóiratokat, könyveket adtak ki, orosz nyelvtanfolyamokat indítottak, közös összejöveteleket propagáltak. Szinte ugyanebben az időben intézkedett a kormány is a magyar–orosz kultúrkapcsolatok elmélyítése érdekében: Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök felkérte az MTA elnökségét Lenin és Sztálin fontosabb műveinek lefordítására és kiadására, felszólította a Kisfaludy Társaságot a modern orosz költők magyar nyelvű antológiájának megjelentetésére, és elrendelte orosz nyelvi lektorátusok, illetve tanszékek felállítását a legfontosabb egyetemeken.¹⁸ (Addig csak Budapesten működött orosz nyelvi tanszék Trócsányi Zoltán egyetemi nyilvános rendkívüli tanár vezetésével.) Emellett átiratot intézett a miniszterelnök a kultuszminiszterhez, hogy gondoskodjék arról, hogy a középiskolákban az orosz nyelvet rendes tantárgyként tanítsák.

A társaság tagjai között az alapszabály megkülönböztetett rendes és választott tagokat: míg rendes tag valaki két tag ajánlására az elnöki tanács választásával lehetett, a választott tagot a szakosztályok választmányai hívták meg az elnöki tanács előzetes hozzájárulása alapján. A választott tag kétszer annyi tagdíjat fizetett, évi 240 pengőt. A testület tagdíjából, adományokból és saját tevékenységének bevételéből szándékozta fenntartani magát, mint ahogy ez később kiderült, sikertelenül. Nem sokkal a megalakulás után nem várt nehézségekkel kellett a társaságnak szembenéznie. Kezdetben egy 1922-es rendelet miatt a Belügyminisztérium talált sorrendiségi hibát az alapszabályzatban, majd a Székesfővárosi Polgármesteri Hivatal IV. Ügyosztálya akarta a vezetőség előéletét kivizsgáltatni, azaz „prioráltatni”. Mivel a vezetőségi tagok mindegyike a magyar demokratikus élet közismert személyisége volt, Háy Gyula főtitkár magánlevélben kérte Erdei Ferenc belügyminisztert, hogy láttamozza az alapszabályt (így a prioráltatás alól is felmentést adva), hivatkozott arra is, hogy az orosz hatóságok nagyon rossz szemmel nézik, hogy ezt a dolgot máig sem sikerült elintézniük.¹⁹ Miután ez megtörtént, a belügyminisztériumi rendelet értelmében újra átfogalmazott alapszabályokat 1945. szeptember 27-én Erdei Ferenc belügyminiszter – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hozzájárulásától feltételezetten – engedélyezte, két kitétel: a társaság jelvényének leírását alapszabály-módosítás keretében a közgyűlés állapítsa

¹⁷ Ennek alakuló közgyűlésén Szent-Györgyi professzor is jelen tudott lenni, míg a magyar–szovjet társaságén nem, mert éppen a Szovjet Tudományos Akadémia meghívására ötödmagával a Szovjetunióban tartózkodott. Lásd még: Szent-Györgyi Albert: *Szovjetország utazásom benyomásai*. Szabad Nép, 2. évf. (1945. aug. 2.) 106. sz. 2.; vö. Szent-Györgyi Albert: *Élményeim a Szovjet természettudománnyal kapcsolatban*. In: A harmincéves Szovjetunió 1917–1947. Budapest, 1947. 164–167.

¹⁸ *A miniszterelnök a magyar–orosz kultúrkapcsolatok kimélyítéséért*. Magyar Nemzet, 1. évf. (1945. június 10.) 32. sz. 3.

¹⁹ MNL OL Belügyminisztérium, XIX-B-1-h, Egyesületi Főosztály sz. n. 83. d. Háy Gyula levele Erdei Ferenc belügyminiszternek. Budapest, 1945. szeptember 20.

meg, továbbá a főkegyesületek alapítását húsz helyi lakos feltételének megléte esetén engedélyezte.²⁰

A láttamozott alapszabály kiadása az egyesület részére további késedelmet szenvedett, azt először le kellett fordíttatni, majd átadni a SZEB-nek, mivel bármely újonnan alakuló szervezet – az alapszabály láttamozása után is – csak a SZEB megerősítése után működhetett a SZEB 1945. évi augusztus 31-én kelt 737. számú átiratának értelmében, ahogy Nagy Imre belügyminiszter is erre hivatkozott Vorosilov marsallhoz, a Magyarországi SZEB elnökéhez címzett²¹ levelében. Az 1945. novemberi választások következtében történt miniszterváltás nem kedvezhetett az adminisztrációs ügyeknek, de a fő nehézséget a magyarországi SZEB által támasztott elvárások sorozata jelentette. Beljanov vezérőrnagy kérésére Bibó István minisztériumi osztályfőnöknek el kellett készítenie Magyarország közigazgatási térképének vázlatát, a vármegyék keletkezésének és fejlődésének történetét, Magyarország úthálózatának vázlatát, Budapest közigazgatási beosztását, Magyarország népességének nem, vallás, nemzetiség, foglalkozás és műveltség szerinti megoszlását a honfoglalástól napjainkig. Emellett a napi ügyeket intézve késedelmet szenvedett az alapszabály fordítása és felterjesztése.²² Végül 1946. január 16-i keltezéssel megkapta a társaság a dr. Halász osztálytanácsos által még egyszer láttamozott és a SZEB által jóváhagyott alapszabályt.

Megalakulását követően a társaság a székház rendbehozatala mellett azonnal munkához látott, még 1945 nyarán színházi bemutatókat szervezett (Rachmanov: Viharos alkonyat, Gorkij: Éjjeli menedékhely), előadásokat rendezett (Hont Ferenc, Szent-Györgyi, Moszkvát járt tanárok előadásai), Harc és építés címen fényképképzést nyitottak, hangversenyt adtak, orosz és szovjet szerzők (Puskin, Csehov, Gogol, Klimov, Vszevorod Ivanov) munkáit fordíttatták, megbízásokat adtak könyvírásra a magyar történelem, illetve a szovjet tervgazdaság témájában, képeket, szobrokat vásároltak a Moszkvába utazó küldöttség ajándékaként. Külön kiemelt feladata volt a társaságnak kiadványok megjelentetése: a *Jövendő* című képes hetilapé és az *Irodalom–Tudomány* című folyóiraté, erre a célra az orosz hatóságoktól hat tonna papírt kaptak, amelynek csupán a szállítási költségét kellett fizetniük.²³ Külön hangsúlyt fektettek a szakosztályi munkára (ekkor már kilenc szakosztály működött az irodalmi, a mezőgazdasági és a szellemi tudományi, vidéki szervezetek beindítására és patronálására. Ez utóbbi tevékenység volt a legnehezebb, mivel a közlekedés az országban lényegében összeomlott, ennek ellensúlyozására kapott a társaság 1945-ben egy Rába gépkocsit a Vörös Hadsereg katonai parancsnokságától Zala vármegye közvetítésével, ahogy azt egy 1947-ben utólag kiállított adományozási levél is bizonyítja.²⁴

Egy külügyminisztériumi belső jelentés is elismerően nyugtázta a társaságnak mint a Szovjetunióban működő VOKSZ (Kulturális Kapcsolatok Összszövetségi Egyesülete) tagintézményének a tevékenységét, külön kiemelve az Állami Ukrán Ének- és Táncegyüttesnek, Geraszimovnak, a Szovjet Képzőművészek Egyesülete elnökének és más szovjet kiválóságoknak a tiszteletére rendezett fogadásokat, valamint a társaság könyvkiadói tevékenységét.

²⁰ MNL OL Belügyminisztérium, XIX-B-1-h, Egyesületi Főosztály 250842/1945 iktatószámú ügyirat. 83. d.

²¹ Uo. szám nélküli (a továbbiakban: sz. n.) K. E. Vorosilov úrnak 83. d.

²² Uo. sz. n. Jelentés a 280482/1946. IV./14. B. M. számhoz

²³ MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek sz. n. 30. d.

²⁴ MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [28/1.] sz. dokumentum: Adományozási levél elveszett igazolvány helyett. A későbbiekben Gyöngyösi külügyminiszter három autóról beszél, de mindhárom működésképtelen volt.

gét, amely a Józsovszedság Könyvtára és Szovjet Színpad sorozatnév alatt jelentette meg a tervezett műveket.²⁵ A társaság könyvtára vonatkozásában reményét fejezte ki a jelentés, hogy a szovjet adományoknak köszönhetően hamarosan jelentős mennyiségű tudományos és művészeti könyv áll majd az olvasóközönség rendelkezésére.

A kiadványokhoz folyamatosan papírra volt szükség. A papírkiutalási engedélyeket a SZEB tartotta kézben.²⁶ Az 1945. augusztusi Intéző Bizottsági ülés jegyzőkönyve szerint a SZEB-től ajándékba kapott papír csak a könyvkiadás és a Jövendő néhány példányára volt elég, az *Irodalom–Tudományt* még nem sikerült beindítani. A társaság tehát folyamatos papírhiánnyal küzdött, s a dokumentumok tanúsága szerint míg az újonnan alakuló Szikra Irodalmi Vállalat és Nyomdai RT. tulajdonában 1945 decemberében 76 tonna papír volt, addig a *Jövendő* című képes hetilapot kiadó, egykor patinás Athenaeum kiutalási engedély birtokában az oroszoktól kölcsönkapott gépkocsival (amihez még benzin is kellett...) volt kénytelen a papírgyárakba menni szerény mennyiségű alapanyagért. A társaság mégis csak másodsorban fordult a Szikrához, mivel az nem tudott időre szállítani a nagy állami megrendelések miatt (ők szállították például a kampánynyomtatványokat az 1945. novemberi választásokhoz), és ekkor még elavult gépparkjával nem tudta az igényesebb nyomdatechnikai eljárásokat alkalmazni.²⁷

Az 1945. szeptember 3-án megtartott Intéző Bizottsági ülés jegyzőkönyve még karácsonyi album megjelentetését is tervezte angol, orosz, magyar, majd Ortutay Gyula javaslatára francia nyelven is. Ugyanezen ülésen kéri a felvételét az Elnöki Tanácsba és Intéző Bizottságba Lukács György esztéta,²⁸ és veszik fel ET-tagnak Teleki Géza kultuszminisztert és Gombás Pál egyetemi tanárt is.²⁹

Az 1946. januári Elnöki Tanácsi ülés higgadt, átgondolt számvetés volt az addig elvégzett munkáról. Az MSZMT az egyik leggyorsabban dolgozó társaság – mondja Zilahy –, „és ma az, hogy annyira-amennyire fedél van a fejünk fölött, és itt tudunk ülni, már az is igen nagy eredmény.” (A ház is, ahol ülésztetek, romokban állt). „Szegények vagyunk, de szegény mindenki, szegény az ország” – folytatja Zilahy.³⁰

Ezen a ponton ki kell térni a társaság finanszírozásának kérdésére. Az alapszabály szerint – ahogy említettük – a társaság tagdíjából és adományokból tartotta volna fenn magát. Ez az ország katasztrofális helyzete (a tagdíjakat nem lehetett behajtani) és a tevékeny-

²⁵ MNL OL Külügyminisztérium, XIX-J-1-k Szovjetunió 1945–64. sz. n. 26. d Jelentés a MSZMT működéséről; Badó György miniszteri titkár

²⁶ Munkné Hegedűs Katalin: *A koalíciós időszak sajtójának néhány jellemző vonása (1944–1948)*. Tájékoztató, (1989) 3. sz. 58–69.; Zalai K. László: *Volt egyszer egy médiaháború*. Társadalmi Szemle, 48. évf. (1993) 6. sz. 66–74. Munkné a SZEB engedélyezésére helyezi a hangsúlyt, míg Zalai miniszterelnöki hatáskörrel beszél és felvázolja azt a folyamatot, amelyben a SZEB-től az MKP kezébe került az irányítás papírkiutalás ügyben. „A reakciós pártokat a papírkiutalás fegyverével kell kiéheztetni” – jelentette ki Rákosi. Lásd: Zalai: *Volt egyszer egy médiaháború*, 72.

²⁷ MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [35/2.] sz. dokumentum: Jegyzőkönyv a Szikra és az MSZMT közötti tárgyalásról és az Athenaeum 1945. december 11-i levelei

²⁸ A Babits által „elvarázsolt gondolatgombolyító”-nak nevezett filozófus korábbi szerepéről lásd: Pál József: *Horthy, Babits, Nyugat*. In: Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad*. Tanulmányok a Horthy korszakról. Szeged, 2010. 161–168.

²⁹ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek (vezetőségi, elnökségi ülések, országos értekezletek, kongresszusok) 1. d. [34/1.] sz. dokumentum Jegyzőkönyv a MSZMT. 1945. szeptember 3-án megtartott Intéző Bizottsági üléséről.

³⁰ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [54/12.] sz. dokumentum: Jegyzőkönyv a MSZMT Elnöki Tanácsának 1946. január 10. napján megtartott üléséről.

ség folyamatos bővülése miatt nem volt megvalósítható, ezért a társaság rendszeresen államszegély felvételére kényszerült. A társaságot kezdetben a miniszterelnök finanszírozta a miniszterelnöki rendelkezési alapból, később a vallás- és közoktatási miniszter a rendszeres támogató (Tudományos célok támogatása 15. Külföldi művelődési kapcsolatok költségei rovatból). Ennek értelmében engedélyt kért a pénzügyminisztertől, hogy előterjesztést tessen a Minisztertanács számára az egyesület támogatására vonatkozóan. Ha megtörtént a minisztertanácsi jóváhagyás, a Minisztertanács utasította a Gazdasági Főtanácsot, amely a Pénzügyminisztérium felé intézkedett a pénz folyósítása ügyében. De előfordult, hogy a vallás- és közoktatási miniszter helyett a külügyminiszter (Gyöngyösi János) volt a kezdeményező, és ő kért minisztertanácsi hozzájárulást a finanszírozásra. A fent említett Elnöki Tanácsi ülésen (1946. január 10.) Zilahy hangsúlyozza, hogy a társaságot nem a Szovjetunió támogatja, hanem a magyar állam által kapott hitelekkel él, amelyek folyósításáért köszönetet mond Gyöngyösi János külügyminiszternek, az Elnöki Tanács tagjának.³¹ Mint látható, Zilahy – megannyi megrázkódtatás dacára – megőrizte azt a képességét, hogy politika és irodalom között megtalálja a közös nevezőt, ahogy annak idején Gömbös Gyulát és a népi írókat is próbálta egy platformra hozni.³² Fontosnak tartotta leszögezni, hogy a társaság egyik pártnak sem része, feladata minden lehetőséget megragadni a két nép közötti barátság elmélyítésére és a kultúrák „összhangba hozására”. Azt, hogy tagjai zömmel pártonkívüliek, az bizonyítja a legjobban, hogy vidéken például a szombathelyi katolikus püspök is tagja volt a társaságnak. „Tapasztalható egyes vidékeken elhidegülés a gondolattal szemben, amit szolgálnak”, de ez inkább „felvilágosulatlanság”-ból ered – jelenti ki az elnök. Te-kintettel kell lenni – folytatja szinte didaktikusan Zilahy – a két nép sorsközösségére.³³

A nyilvánosság előtt folyó kulturális munka mellett szemérmesen beszélt Zilahy arról a belső erőfeszítésről, hogy „a magyar szellemi élet munkásait, legalábbis azokat, akik tagjai Társaságunknak, a megélhetés, a táplálkozás rettentő nehéz kérdéseiben bizonyos mértékben átsegítsük”.³⁴

Jövőbeli tervük az volt, hogy nagyobb földbirtokot bérelnek az államtól, és azon mezőgazdasági termelést folytatnak a mezőgazdasági szakosztály vezetésével, hasznosítva az orosz mezőgazdasági kutatások eredményeit (növénynevelés, mesterséges állat-megtermékenyítés). Birtokszemléket tartva úgy döntöttek, hogy a zirci apátság dunántúli birtoktestéből egy hatszáz holdas birtokot, az úgynevezett bernátkúti majort választják ki erre a célra, hozzátartozó gazdasági épületnek pedig a rákospalotai leánynevelő intézetet. Itt terveztek létesíteni egy „akadémiát”, amely munkás- és parasztyermekekből nevel szakembereket, a képzés gyakorlati oldalát pedig a föld megművelése adja. Tudományos irányú mezőgazdasági nevelésben készültek részesíteni a tehetséges fiatalokat. Rákospalotán az úgynevezett Károlyi István-féle uradalomban még egy tizenhat holdas bolgárkertészet és egy negyven holdas halastó is volt, sőt az épület környékén három templom és nyolcholdas gyümölcsöskert is található. A terv kivitelezését akadályozta ugyan a miniszterváltás, de az új mezőgazdasági miniszter (Kovács Béla) – szimpatizálva a gondolattal – a bernátkúti hatszáz holdas birtokot mint tízévi ingyenes bérletet kész volt átengedni a társaságnak. „A ma-

³¹ MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [47/6.] sz. dokumentum: Jelentés. Ebben a pénzügyminisztériumtól kapott 5 300 000 pengővel számol el a társaság. A vidéki csoportokat (Debrecen, Gyöngyös) anyagilag is támogatták.

³² Csak egy ismertetés a sok közül: Siklós: *Zilahy Lajos utolsó évei*, 59–60.

³³ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [54/12.] sz. dokumentum: Jegyzőkönyv a MSZMT Elnöki Tanácsának 1946. január 10. napján megtartott üléséről

³⁴ Uo.

gyar szellemi élet tagjainak szociális ellátása tekintetében ez a legfontosabb konkrétum.” 1946 elején a hatszáz holdból kétszázötven hold már be is volt vetve őszi búzával.³⁵

Nem nehéz ebben a tervben Zilahy korábbi (1945 előtti) törekvéseire ráismerni, a Kítűnőek iskolája gondolatának az adott körülményekhez igazodó adaptációjára. A Kítűnőek iskolájában a nép tehetséges fiait idegen nyelvre és magyar hivatástudatra nevelték volna, főleg joghallgatókat, mert „vezetésre képes embereket kell nevelni”,³⁶ így védekezve a Horthy-korszak közigazgatásának elnémetesedése ellen. A felszabadulás után szintén a népi tehetségek (munkás- és parasztgyermek) felkarolásával tervezte – jó realitásérzékkel – mezőgazdasági tanintézet felállítását, amely egyben tangazdaság lett volna, a szovjet tudomány eredményeit hasznosítva segítette volna a megélhetést, az ország talpra állítását. (A közigazgatási gondolkodás történetében kicsit jártas olvasónak nem nehéz ráismernie ebben az eredeti Apáczai Csere János gondolatra és a tudósbarát Szent-Györgyi Albertnek a nemzetet nagyvá tevő tudományról alkotott felfogására.³⁷) A mindig fontos közéleti szerepet betöltő író kezdte magát elemében érezni, a könyvkiadásban is majdan jövedelmező üzleti tevékenységet látva főbizományosi szerződést kötött a román Arlus Cartea Rusa (Bukarest) könyvkiadó vállalattal³⁸ a könyvkiadások összehangolásáról, könyvcserékről, a könyvek értékének alkalmanként papírral, sóval, tűzifával, ablaküveggel (!) való kompenzálásáról. Korábban a filmiparban üzletemberré edződött író patrónust is keresett a társaságnak egy részvénytársaság formájában: A Magyar–Szovjet Külforgalmi RT. intézné a társaság minden vállalkozását a könyvkiadástól a tangazdaságig, állandó támogatásban részesítené az MSZMT-t, amivel az megindulhatna a kormányzattól való pénzügyi függetlenedés útján. Zilahy levélben kérte Gyöngyösi János külügyminisztert, hogy a továbbiakban leiratait az RT címére, konkrétan Antos István vezérigazgatóhoz is juttassa el.³⁹

Háy Gyula főtitkári beszámolójában kiemeli, hogy a taglétszám ötszázról háromszáz-ezerre emelkedett: „Egy exkluzív társaságból tömegszervezetté alakultunk, olyan tömegszervezetté, amely joggal tarthat számot arra, hogy Magyarország társadalmi életében egy komoly faktort lássunk benne.” (Nem szabad elfelejteni, hogy egy kultúrákövetítő tömegszervezetről van szó, amely ugyanannak az elitnek a vezetése alatt maradt.) Már minden hatezredik tag Elnöki Tanács tag. (Korábban minden tizenkettedik tag volt tagja az ET-nek.) Mivel több kollektív szervezet is kérte az egyesületi tagságot, amit természetesen jóváhagytak, kiadták a jelszót, hogy a tagok ne csak kollektívában, hanem egyénileg is kérjék a tagfelvételt.

³⁵ Uo.

³⁶ Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983. 54–58.

³⁷ A Magyar Encyclopaedia megalkotásának célja „az ifjúság hasznos, praktikus ismeretekkel történő felvértezése az oktatásban, mégpedig anyanyelvükön”. Kovács György: *Protestantizmus és kapitalizmus*. Szeged, 2011. 108–119.; Kovács György: *Apáczai és az erdélyi közigazgatási gondolkodás*. In: Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány*. Budapest, 2004. 209–232.; Szent-Györgyi Albert: *Magyarország jövője a kultúrával áll, vagy bukik*. Új Magyarország, 2. évf. (1946. aug. 20.) 33. sz. 8.

³⁸ MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [33/1.] sz. dokumentum: Megállapodás és [28/1.] sz. dokumentum: Megállapodás

³⁹ MNL OL XIX-J-1-k Külügyminisztérium Szovjetunió 1945–64. sz. n. 26. d. Az MSZMT levele a külügyminiszternek. 1945. nov. 18.

Mecsnnyikov⁴⁰ száz éves jubileumára érmet adnak ki, amelyet minden évben odaítélnek egy olyan személynek, aki sokat tett a kultúrkapcsolatok építéséért. Megválasztják az érmet adományozó zsűri tagjait is: Zilahy Lajos, Keresztury Dezső, Gyöngyösi János, Aranyossi Pál (titkár) személyében. Tervezik a *Jövendő* című lap – aminek addig húsz száma jelent meg – saját kiadóval történő heti képeslappá fejlesztését. Mivel nincs jegyzőjük, megválasztják Szemerédy Oszvald fiatal orosz szaktudóst, egyetemi magántanárt jegyzőnek. A jegyző tagja az Elnöki Tanácsnak és az Intéző Bizottságnak is. A tagság növekedése miatt az Elnöki Tanácsot ki kellett egészíteni, tizenkét taggal bővítik a tanácsot, többek között bekerül Tildy Zoltánné, Rákosi Mátyásné, Vas Zoltánné, Keresztury Dezső, Bölöni György, Fogarassi Béla, Kovács Béla (mezőgazdasági miniszter), Tombor Jenő, Szalay Sándor.⁴¹ Ez az időszak a Zilahy Lajos vezette társaság működésének csúcspontja. Itt még úgy látszott, hogy „(...zengett bennem a hit:) hogy csinálunk itt még valamit” – ahogy Szabó Lőrinc írta, akit ekkor tájt mentett ki a rendőrség fogságából Zilahy Lajos és Illyés Gyula.⁴²

1946 tavaszára azonban már veszít lendületéből a lelkesedés. Saját tőke hiányában nehéz beindítani a zirci birtokot, a székházat még ekkorra sem sikerült berendezni, a társaság nagyon nehéz anyagi helyzetbe kerül: alkalmazottainak sem tudott fizetést folyósítani.⁴³ A korábbi 20 millió adópengős állami támogatás kevésnek bizonyult, annál is inkább, mivel többnyire visszamenőleg került átutalásra, és az infláció is kezdett elszabadulni. 1946 januárjától a társaság Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztésére, minisztertanácsi jóváhagyással havi 300 millió adópengőt kapott⁴⁴ – július 5-i határozattal visszamenőleg! –, azzal a kikötéssel, hogy ebből 100-at személyi, 200-at dologi kiadásra fordíthatnak. Nehezményezték a személyi állomány növekedését, amire egyébként a tagság nagyarányú növekedése miatt volt szükség. Sőt, először miniszterelnöki kezdeményezésre le is vették a napirendről a támogatás kérdését, mert a „személyi adminisztráció túlhaladta a helyes mértéket”.⁴⁵ (Itt kell megjegyezni, hogy a vezetőség egyáltalán nem kapott honoráriumot.) A végül megítélt állami támogatás a kiadások körülbelül felére volt elég, ahogy ezt Zilahy és Háy Keresztury Dezsőhöz írt levele mutatja.⁴⁶ Elgondolkodtató, hogy ugyanezen időben az *Új Magyarország* című folyóirat (főszerkesztő: Boldizsár Iván)⁴⁷ június és július havi angol és orosz nyelvű számainak kiadására 2 milliárd 42 millió adópengőt szavazott meg a Minisztertanács.

⁴⁰ Ilja Iljics Mecsnnyikov (1845–1916) orosz biológus, aki 1908-ban Paul Ehrlichkel közösen fiziológiai Nobel-díjat kapott immunológiai munkásságáért. Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Ilja_Iljics_Mecsnnyikov letöltés dátuma 2014. jún. 24.

⁴¹ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [54/12.] sz. dokumentum f. 8.

⁴² Kabdebó Lóránt: *Zilahy Lajos és Szabó Lőrinc*. In: Bihari József (szerk.): *A lélek nem aludt ki. Tiszteletgész Zilahy Lajos születésének századik évfordulóján*. Szentendre, 1991. 71–85.

⁴³ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [53/4.] sz. dokumentum: Az MSZMT 1946. április 24-én megtartott ET-értekezlete

⁴⁴ MNL OL XIX-A-83-a Minisztertanács (Testület) Jegyzőkönyvek és mellékleteik 123/[42] 37-1946. f. 116. A VKM előterjesztése az MSZMT részére 300 millió adópengő hitel folyósítására

⁴⁵ MNL OL XIX.-1-1-e Vallás- és Közoktatási Minisztérium Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya sz. n. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára levélben kéri Gyöngyösi János külügyminisztert, hogy járjon közben a támogatás elnyeréséért. A külügyminiszter ezt meg is tette, de azzal a kéréssel, hogy a felhasználás egyharmad része személyi, kétharmad része dologi kiadás legyen.

⁴⁶ MNL OL XIX-B-1-h, Belügyminisztérium Egyesületi Főosztály sz. n. 83. d.

⁴⁷ MNL OL XIX-A-83-a Minisztertanács (Testület) Jegyzőkönyvek és mellékleteik

Az 1946 nyarára tervezett kongresszusra Zilahy csak egy szerény ebéd és vacsora költségeire kért támogatást, amit ugyan megkapott 600 millió adópengős póthitel formájában, de csak igen későn, júliusban.⁴⁸ A kongresszus előirányzott költségtervezete ugyanakkor közel 5 milliárd pengő volt!⁴⁹

Ezenfelül a miniszterelnök, arra való tekintettel, hogy a MSZMT rendszeres államsegélyben részesül, 1946. évi május 31-i 4516. szám alatt kelt átiratában a Legfőbb Állami Számvevőszék vizsgálatát kérte. Az egyesületek évenkénti felülvizsgálata tovább nehezítette az amúgy is mindennapi működési gondokkal küzdő társaság helyzetét, hiszen az adminisztrációs terhek növekedését jelentette. Zilahy felteszi a kérdést a hamarosan köztársasági elnökké előlépő Tildy Zoltánnak, hogy szüksége van-e a magyar szellemi elitnek és Magyarországnak a társaság fenntartására. Tildy így válaszol: „...olyan fontos politikai érdekek fűződnek a magyar–szovjet barátság kérdéséhez, hogy a társaság fennállását a kormány mindenképpen biztosítani akarja.”⁵⁰

A szűkös és kaotikus hétköznapiak, az összeomlott gazdaság, a folyamatos pénzromlás, mind-mind a bizonytalanság érzetét erősítették a közvéleményben. A koalíciós időszak erkölcséről szólva a legszerencsésebb Bibó Istvánhoz nyúlni, aki már maga mögött tudhatta Európa legjobb választási törvényét, dolgozott a közigazgatás átalakításán, és ekkor írt tanulmányt a koalíciós korszak válságáról. „A központi baja azonban az egész koalíciónak [...] az, hogy nincs erkölce, e nélkül pedig koalíció tartósan lehetetlen. Nem is olyan fontos, miféle erkölcsi kódex az, fő az, hogy legyen. Lehet a kaszinói túlzott előzékenység és tüntető becsület erkölce, lehet a megbízható üzletember erkölce – ma leginkább erre volna szükség –, és lehet a kollektivista erkölcsiség erkölce, csak az kell, hogy lehessen rá számítani. Vagy azt mondjuk egymásnak, hogy »számíthatsz reám, kérlek alássan« vagy azt mondjuk, hogy »ilyen és ilyen teljesítmények fejében ennyi meg ennyi százalékos engedményt adunk, s azt álljuk is«, vagy azt mondjuk, hogy »a nagy kollektív célért életünket és vérünket«, de vagy így vagy úgy valaminek kell lennie, ami a célratörés nyereségét enyhíti és a partnerek engedékenységét kalkulálható módon irányítja” – írja Bibó.⁵¹ Zilahy, az író-elnök karakterét ugyanúgy meghatározta a „számíthatsz rám kérlek szépen” attitűd, mint a megbízható üzletemberi magatartás. Az előbbi neveltetéséből, majd később főúri arisztokrata környezetéből eredt (Áfonya utcai villa Budán⁵²), ez utóbbi az új világ írásjelének nevezett film⁵³ és a körülötte kialakuló ipar ügyeiben való jártasságából fakadt, szép példák erre a kölcsönös előnyöket garantáló, gondossággal megkötött, fent említett társasági szerződések. Nem szabad azonban elhallgatni, hogy ez utóbbiak létrejöttében egyesek szerint Háy Gyula is fontos szerepet játszott.⁵⁴ (Itt kell megemlíteni, hogy a társaság irodalmi szakosztályának

⁴⁸ MNL OL XIX.-1-1-e VKM Külföldi kulturális kapcsolatok osztálya sz. n. 18. d.

⁴⁹ Adópengő és pengő arányáról, lásd: http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_ad%C3%B3peng%C5%91 weboldalt, letöltés dátuma: 2013. okt. 12.

⁵⁰ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1 d. [53/4.] sz. dokumentum: az MSZMT 1946. április 24-én megtartott ET-értekezlete

⁵¹ *A magyar demokrácia válsága. Bibó István munkái: centenáriumi sorozat 3.* (BIM) Budapest, 2011. 69.

⁵² Zilahy villája a József-hegyen diplomaták, írók, művészek gyakori találkozóhelye volt. 1942. szeptember 4-én az első Magyarországra hullott óriásbomba földig rombolta, erről tudósít a Híd szeptember 15-i számában *Ami a romok alatt és ami a romok felett van* címmel. A villa romjainak fényképét a New York Times is közölte. Lásd: Siklós: *Zilahy Lajos utolsó évei*, 65.

⁵³ Karcsei Kulcsár István: *Zilahy Lajos szerepe a magyar film történetében*. Filmtudományi Szemle, (1976) 5–32.

⁵⁴ *Így vélekedik Ligeti Lajos*. In: Négy évtized: 40 éves az MSZBT. Budapest, 1985. oldalszám nélkül.

vezetői Gergely Sándor és Kárpáti Aurél voltak, akik az ez idő tájt a – szintén Zilahy kezdeményezésére alakuló – Magyar Írók Szövetsége ügyvezető elnöki feladatait is ellátták.)

1946. nyár közepére tervezték az első kongresszus megtartását, ezért a felszaporodó teendők miatt az elnökséget kibővítették egy főtítkárhelyetessel, Vozári Dezső személyében. A kilátások kedvezőnek látszottak. Az áprilisi elnöki ülésen részt vevő Gyöngyösi János külügyminiszter így vázolta a külpolitikai helyzetet: a Szovjetunió nagy bizalmat táplál a Magyarországon létrehozott demokrácia iránt. A földreformmal a reakció gazdasági alapja eltűnt, az államosítási törekvással pedig reméli, hogy a munkásságot és parasztságot is sikerül bevonnia a hatalomba, „ebben a bizalmi légkörben a kulturális kapcsolatok is a lehető leggyorsabban mozgásba fognak jönni”.⁵⁵

Érdekes, hogy Szekffü Gyula moszkvai követ viszont ugyanebben az időben épp azt nehezményezte, hogy a külügyminisztérium rendre nem válaszol a kulturális kapcsolatokat továbbleadító szovjet kezdeményezésekre: nem tesznek javaslatot szovjet ösztöndíjasokra, nem küldik el magyar sakknagymesterek neveit stb.⁵⁶

Zilahy Lajos elnök és a társaság kapcsolatában azonban 1946 nyarára szembetűnő törés áll be. A június 16-i vezetőségi ülésen Zilahy írói teendőire hivatkozva bejelenti, hogy a továbbiakban nem szeretne elnökként az ügyvezetésben részt venni, még a székházban sem tud rendszeresen tartózkodni. Hasonlóan nyilatkozik a főtitkár Hágy Gyula is, aki maga helyett a főtítkárhelyettest ajánlja.⁵⁷ Ha visszatekintünk Zilahy munkásságára, láthatjuk, egyszer már hivatkozott írói elfoglaltságára, mégpedig akkor, amikor felmondta szerkesztői munkaviszonyát Az Est Lapok Rt. Igazgatóságánál 1936-ban: „A lappal és a napi politikával adódó sokirányú fejlemény, azt az időmet is felemészttette, amelyet írói munkám számára tartogattam.[...] Mindezek azonban csak formai kérdések [...] Három ponton látok olyan eltávolodást köztem és a vállalat vezetősége között, amely szerintem áthidalhatatlan.” Ez a három pont a kapitalizmus kérdése, a német kérdés és a zsidó kérdés, amelyekben – fejti ki – nem szólhat a független kritika hangján. Zilahy szerint a „vállalat legjobb szándéka mellett sincs abban a helyzetben, hogy ezen a három ponton teljes szólásszabadságot engedélyezzen neki”.⁵⁸ Úgy tűnik, ha Zilahy szólásszabadságát veszély fenyegette, mindig kéznél volt az írói elfoglaltságra való hivatkozás. De miért fenyegette a szólásszabadság megvonásának veszélye egy művelődési társaság vezetőjét? Ralph W. Moss könyvében idézi Szent-Györgyi Albertet, aki szerint a társaságot propagandacélra akarták felhasználni a kommunisták.⁵⁹

Milyen nyoma érhető tetten ennek a korabeli dokumentumokban?

⁵⁵ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [53/4.] sz. dokumentum: Az MSZMT 1946. április 24-én megtartott ET-értekezlete.

⁵⁶ MNL OL P 2148 2. tétel Az Országos Központban tartott értekezletek jegyzőkönyvei, jelentések, összesítések az MSZMT szervezet működéséről, határozatok, javaslatok, állásfoglalások társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekkel kapcsolatban stb. 2. d. sz. n. Magyar–szovjet kulturális kapcsolatok újabb előkészítése 1946. máj. 28. Aláírás: Szekffü Gyula

⁵⁷ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [57/2.] sz. dokumentum: Emlékeztető

⁵⁸ *Zilahy Lajos levelezéséből*. Közli: Budayné Mosonyi Klára. Irodalomtörténet, 61. évf. (1979) 2. sz. 393–404.

⁵⁹ Moss: *Free radical*, 175. „Later politics entered into it and this society was used for propaganda purposes and then I dropped out.” Erre hivatkozik Palló Gábor is a következő cikkében: *Szent-Györgyi Albert és a szovjet kapcsolat*. Magyar Tudomány, 100. évf. (1993) 10. sz. 1262–1272. 18. sz. jegyzet: „A szovjet részről örömmel fogadott társaságot azonban egy tisztviselő útján hamarosan ideológiai célra akarták felhasználni és ez elrettentette Szent-Györgyit és Zilahyt.” A vizsgált dokumentumok erre nézve nem tartalmaztak bizonyítékokat.

Az iratok megerősítik, hogy miben volt hajlandó kompromisszumra a vezetőség: „...feltétlenül ki akarják elégíteni a demokratikus pártoknak azt az igényét, hogy a társaság legfőbb vezetésében a négy vezető demokratikus párt képviselve legyen”. E célból az elnök mellett négytagú Elnöki Tanács alakul, melynek tagjai a következők lesznek: Ortutay Gyula (kiszgazda), Darvas József vagy Erdei Ferenc (parasztpárti), Bay Zoltán⁶⁰ vagy Fischer József (szociáldemokrata), Rusznyák István (kommunista). Zilahy mellett kitarzott a vezetőség: „magunkévá tettük Zilahy Lajosnak azt a javaslatát”, hogy a társaság belső apparátusából állandó intéző bizottságot állítsunk fel a főtitkár és helyettese vezetésével a napi feladatok feletti döntésre.” Elfogadják Zilahy Lajosnak azt az indítványát”, hogy a szakosztályok élére – ha ez még nem történt meg – egy-egy megfelelő tekintélynek örvendő személyiséget titkárnak válasszanak, aki rendszeres munkát végez, és ezért rendszeres bért kap. Mindehhez alapszabály-módosításra volt szükség, ez ügyben a jogtanácsost, Palágyi doktort bízták meg az intézkedéssel.⁶¹ A fentiekből kitűnik, hogy Zilahy úgy gondolta, egy állandó intéző bizottság és egy szakmailag megbízható szakosztályi szervezet még ellensúlyozhatja a négy párti elnöki tanácsot. A további részletkérdéseket Szent-Györgyi professzornál beszéltek meg. (Sajnos ez utóbbi megbeszélésről nem maradt fenn dokumentum.)

A következő, július 2-i elnöki tanácsi ülésen erre már nem volt lehetőség. Az ülésen részt vett Gyöngyösi János külügyminiszter és Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes is. Főként a nemrég ET-tagdá választott Szalay Sándor, valamint Révai József és Szakasits Árpád vitték a szót. Javaslatuk lényege az volt, hogy mivel a vezetőség igen tekintélyes emberekből áll, akik egyben nagyon elfoglaltak, szükség van egy ügyvezető elnökségre, amely „dolgozik”. A feladatra háromtagú jelölőbizottságot alakítottak: Gyöngyösi János, Fischer József és Révai József részvételével. Szakasits mondja ki ez alkalommal Zilahyék eltávolításának igazi okát: „...sem Zilahytól sem Háytól nem kívánható, hogy propagandát csináljanak. Azt hiszem, hogy könnyen lehetne a tagok számát felemelni pl. 1 millióról, 1 1/2 millióra, egy kis propaganda mellett, ha a szálak kivezetnének különböző munkásszervezetekhez, kiszgazda pártszervezetekhez.” Az ügyvezetőknél nem nagytekintélyű embereknek kell lenniük, hanem súlyos, értékes, „dolgozó” embereknek. Döntöttek az elnök mellett működő négy társelnöki pozíció létrehozásáról, akik közül egy társelnök fizetésért dolgozó ügyvezető elnök lenne, valamint három új alelnöki tisztségről is szavaztak. Ez a testület lesz a társaság irányító testülete, lényegében átveszi az Elnöki Tanács szerepét, melyet ezentúl választmányoknak neveznek. Az ülésen részt vett Barulin követségi tanácsos is, akinek értetlenkedő megjegyzése sokat elárul: „...nincsen szükség az egész vezetőség újra való választására. Véleményem szerint még formailag sem szükséges az egész vezetőség megválasztása.”⁶² A vezetés szervezeti átalakítása tehát nagy valószínűséggel nem szovjet kezdeményezésre történt, hanem belső, politikai – amint látható – leginkább kommunista (Révai József) nyomásra. Előkerült további dokumentum is, amely az MKP-nak nem a társaság iránti jóindulatáról tanúskodik. Egy bizonyos Jakab Dezsőné próbált megvesztegetni egy hónappal korábban az MKP II. kerületi titkára: garzonlakását és tetőzetét „rohammunkásokkal” felújítják és jó karban tartják, ha nem lép szolgálati viszonyba az MSZMT-vel. (Az asszony

⁶⁰ Bay Zoltán Szent-Györgyihez hasonlóan nem volt párttag, csak szimpatizált a vezetése alatt működő Tunggram szociáldemokratáival. Lásd: Bay Zoltán: *Az élet erősebb*. Debrecen–Budapest, 1990. passim.

⁶¹ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [57/2.] sz. dokumentum: Emlékeztető

⁶² MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. [52/6.] sz. dokumentum: Jegyzőkönyv

ugyanis villaházának helyiségeit szolgálati viszonyért cserében használatba adta a társaságnak.)⁶³

Történeti kutatások már felderítették, korszakolták, elemezték az 1944 és 1948 közötti eseményeket, a megindult hatalmi harcot.⁶⁴ Az általam felvázolt levéltári kutatások ugyanazt a tendenciát látszanak alátámasztani. A kommunista párt csendes pozícióépítése a társaságban is végbement már egy év alatt. A vezetőségben kezdettől fogva jelen volt a baloldal, de nem olyan erőteljes kommunista befolyással, mint 1946 nyarára. Felvetődik a kérdés, hogy miért épp az 1946. július 7-re tervezett I. kongresszus előtt kellett kilátásba helyezni az egész vezérkar leváltását, s miért nem ért rá az a kongresszus utánra, például őszre. A kongresszus felkínálta a pozíciószerezés, a kapcsolatok kiépítésének, a Szovjetunióba való kiutazásnak a lehetőségét. A kongresszuson Barulin követségi tanácsos kiemelte és megköszönte Szent-Györgyi Albert, Zilahy Lajos és Háry Gyula áldozatos munkáját.⁶⁵ Még Zilahy elnökölt, de a kongresszus megválasztotta Rusznyák Istvánt (MKP) új elnöknek. Természettudóst választottak, amiben feltehetőleg Szent-Györgyi hatása érvényesült. Sajnos a kongresszus dokumentumai hiányosan maradtak fenn, és a választásról nem áll rendelkezésre dokumentum.

Önkéntelenül is adódik – az időbeli egybeesés folytán – a párhuzam az első írókongresszussal. 1946. június 27–28-án Debrecenben Lukács György elnökölt és határozta meg az ideológiai irányt,⁶⁶ míg a MSZMT ET ülésén Révai József és társai gondoskodtak a kommunista befolyás megfelelő mértékű érvényesüléséről.

A kongresszus utáni, 1946. augusztusi elnöki választmányi ülés még további tényezőre is fényt derít. Augusztusban túljutva az évszázad legnagyobb inflációján, az új pénz, a forint bevezetésének kezdetén a téma a társaság további finanszírozásának kérdése volt. Zilahy már nagyon pontosan fogalmaz: „Nyíltan ki kellene mondani, hogy az MSZMT egy propagandaszervezet, ez annál is inkább, mert a világ kultúrájának kimondottan egy darabját szolgálja, mely rendkívül fontos politikai szempontokkal van átszűrve, s minthogy propagandaszervezet nem állhat meg a saját lábán, mert végső fokon fontos állami célokat szolgál, úgyhogy elsősorban az állam feladata a társaság fenntartása.”⁶⁷ Farkas Ferenc javaslata ellen, mely szerint minden dolgozó béréből vonjanak le 1 fillért a társaság támogatására, Zilahy így tiltakozik: „...az a társadalom, amelyből a társaság táplálkozni akar, rendkívül le van gyöngyölve, és a közeljövőben kevés reményt nyújt arra, hogy a társaságot komoly erővel támogatni tudja. Azon kívül számolni kell azzal, hogy [...] egy ún. szovjetellenes hangulat van hazánkban.” Ez pedig – folytatja – tovább fog növekedni, ha a Szovjetunió a béketárgyalások során a románok és csehek túlzott igényeit fogja pártfogolni Magyarországgal szemben.⁶⁸ Fontosnak tartotta erre tekintettel lenni, ha a társaságot kizárólag a társadalom támogatására akarják építeni. Farkas Ferenc ezután adó formájában szeretne volna a dolgo-

⁶³ MNL OL P 2148 16. tétel 30. d. [29/1] és [23/1] sz. dokumentumok, az ajánlatot az MKP II. kerületi szervezetéből Kiss Sándor tette.

⁶⁴ Zalai: *Volt egyszer egy médiaháború*, 66–74.; Vass Henrik – Zalai K. László: *Tájékoztató és hatalmi harc 1944–1948*. Múltunk, 38. évf. (1993) 2–3. sz. 202–218.

⁶⁵ MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek 1. d. sz. n.

⁶⁶ Béládi Miklós et al. (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975. 1. köt. Irodalmi élet és irodalomkritika*. Budapest, 1981. 107–110.

⁶⁷ MNL OL P 2148.16. tétel Az MSZMT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [51/5.] sz. dokumentum

⁶⁸ A második világháború utáni határrendezések ügyében lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2005. 297–305.

zókra kivetni a tagdíjat, Zilahy ez ellen is határozottan tiltakozott. Szóba került még mozi-filmek bevétele, bélyegsorozat kibocsátása mint lehetséges bevételi forrás, de ezek mind Zilahyék által már kipróbált, de hatástalannak bizonyult eszközök voltak. Végül Zilahy javaslatát fogadták el: a közös kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok bizonyos százalékát fordítsák kulturális célra, és így finanszírozzák a társaságot.

A továbbiakban Zilahy és Szent-Györgyi is tagja maradt a társaságnak, Zilahy elnökként, Szent-Györgyi díszelnökként. Valószínűleg túl kockázatos lett volna és teljes konfrontációt eredményezett volna a kilépés. Erre utal az is, ahogy az országot elhagyták, Szent-Györgyi nyaralni indult Svájcba 1947 nyarán, Zilahy pedig ugyanezen év őszén egy filmfelvétel kapcsán utazott Mexikóba, de előtte nyilatkozatot adott a *Színház* című újságnak, hogy nem szándékozik kivándorolni.⁶⁹

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a társaság létrejöttében az emberi hála és őszinte barátság mellett az a reális helyzetértékelés dominált, hogy a fasizmus pusztítása után csak a megbékélésre van lehetőség. A két nemzet kulturális értékeinek kölcsönös megismerése a nemzetek közötti megbékélés útját egyengette. Ezen küldetésnek a társaság a nehéz körülmények ellenére is minden igyekezetével eleget tudott tenni. A társaság története azonban magán viselte a kor minden nehézségét, ellentmondását, problémáját. Zilahy Lajosnak mint a társaság elnökének emberi, írói magatartása a háború után sem változott: ugyanazon humanitás és népért, nemzetért érzett felelősség hatotta át, mint a Horthy-korszakban. Mint író és mint közéleti ember a szólásszabadság kérdésében is hű maradt régi elveihez, még ha ezt nyíltan közzétenni akkor már nem is volt tanácsos.

1947. augusztus 2-án Szent-Györgyi Albert, a következő hónapban Zilahy Lajos is elhagyta az országot. Az eredeti vezetésétől már 1946 nyarán megfosztott társaság – művelődésközvetítő szerepét háttérbe szorítva – rövid idő alatt szovjet propagandaszervezetté alakult. Ennek megfelelően vezetőségében is a képzett kommunistáknak jutott meghatározó szerep.

FÜGGELÉK

Ajándékok a Szovjetunióba 1945-ben és 1948-ban

avagy „*Si duo idem faciunt, saepe non est idem*”

A régi latin mondás szerint, ha ketten csinálják ugyanazt, a végeredmény gyakran nem ugyanaz. A következőkben a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság két hasonló ajándékozási gesztusa kerül összehasonlításra, tehát az ajándékozó látszólag ugyanaz a társaság, de a végeredményt tekintve mintha nem ugyanazon testületről lenne szó. A különbség oka az eltelt időben rejlik, közel három év választja el ugyanis a két ajándékozást egymástól, amely idő alatt a dokumentumok tanúsága szerint a társaság személyi összetételében és célkitűzéseit illetően is alapvetően megváltozott.

Mindig érdekes lehet hétköznapi dolgokkal érzékeltetni egy kor arculatát, sajátos atmoszféráját. Ilyen hétköznapi dolog az ajándékozás, amelynek különös jelentősége van akkor, ha népek, nemzetek képviselői ajándékozzák meg egymást. A nemzetközi diplomáciában manapság komoly protokoll írja elő az ajándékozás szabályait, hivatalos ajándék kulturális termékeken kívül (könyv, CD stb.) csak zsúrizett népművészeti vagy iparművészeti

⁶⁹ Zilahy Lajos: *Nem vándorolok ki*. Írta: Garai Tamás. Színház, 1947. szeptember 9-től 15-ig, 3. évfolyam 37. sz. oldalszám nélkül. A légkört érzékelteti Zilahy megjegyzése: nem szívesen nyilatkozik, mert szavait „kiforgatják, félremagyarázzák”. Az ilyen „orvtámadásokkal” szemben tehetetlen.

termék lehet, porcelánból csak Herendi vagy Zsolnay jöhet szóba.⁷⁰ Nem volt ez sokkal másképp a Horthy-korszakban sem, amelynek szokásait az 1945 utáni szellemi elit is követhette.

Eszerint járt el az éppen hogy csak megalakult Magyar–Szovjet Művelődési Társaság⁷¹ is, amikor 1945 júniusában szovjet meghívásra az orosz akadémia megalapításának 220. évfordulójára Moszkvába és Leningrádba induló egyetemi tanári küldöttséget ajándékokkal látta el. A küldöttség tagjai voltak: Szent-Györgyi Albert, Sántha Kálmán, Szekfű Gyula, Marton Géza és Domanovszky Sándor egyetemi nyilvános rendes tanárok.⁷² Egyfajta tudós-világtalálkozó⁷³ volt ez, a második világháború után a maga nemében az első, amelyre a magyar tudósok is meghívást kaptak, „*annak dacára, hogy a kongresszus szervezése idején még magyar csapatok harcoltak az oroszok ellen*”. Ahogy ezt Szent-Györgyi hangsúlyozta 1945. július 29-i közös beszámoló ülésükön.⁷⁴

Az ajándékokról egy a társaság által a külügyminisztériumnak írt jelentés tesz említést, amelyben a minisztériumtól kapott anyagi támogatással számol el részletes felsorolás keretében a társaság.⁷⁵

„Moszkvába való elküldésre a Képzőművészek Szabad Szervezete által rendezett első Szabad Kiállításon képeket és szobrokat vásároltunk és pedig:

Beck András: Papucshúzó szobra	8 000 pengő
Goldmann György: Női fej szobra	15 000 pengő
Kmetty János: Dombok című képe	12 000 pengő
Kondor György: Zugló című képe	5 000 pengő
Beck Ö. Fülöp: Budapest plakettje	2 500 pengő
Összesen:	42 500 pengő”

Az ajándékok összeállítója főttkári funkciójából adódóan nagy valószínűséggel Háy Gyula lehetett, de a vele barátságban álló Zilahy Lajos elnök és Ligeti Lajos alelnök is tud-

⁷⁰ Lásd: http://5mp.eu/fajlok2/jegyzet/dipl_prot_egyesített_www.5mp.eu_.pdf. Letöltés ideje: 2013. október 23.

⁷¹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium VIII. ügyosztályának belső jelentése a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló üléséről. In: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*; (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 8.) 186–189. A fentiekén kívül lásd még: MNL OL XIX-B-1-h Belügyminisztérium Egyesületi Főosztály sz. n. 83. d. Jegyzőkönyv felvétel Budapest 1945. június 9-én a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló közgyűléséről.

⁷² Teleki Géza vallás és közoktatásügyi miniszter levele a külügyminiszterhez, in: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből*, 183. Szent-Györgyi már június elejétől a Szovjetunióban tartózkodott.

⁷³ Szent-Györgyi Szovjetunióbeli utazásait dolgozza fel Tasiné Csúcs Ildikó: *Szent-Györgyi Albert tudománymentő tevékenysége és annak gyökerei hazánkban, 1945 után*. In: Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége. Szeged, 2014. (Szegedi Egyetemi Tudástár sorozat 1. kötet) 217–232.

⁷⁴ Domanovszky Sándor, Marton Géza Sántha Kálmán, Szekfű Gyula, Szent-Györgyi Albert professzorok beszámolója moszkvai útjukról. In: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből*, 184–185.

⁷⁵ Jelentés MNL OL P 2148 16. tétel Az MSZT tevékenységével kapcsolatos pénzügyi, gazdasági stb. ügyek 30. d. [47/6.] sz. dokumentum: Ebben a pénzügyminisztériumtól kapott 5 300 000 pengővel számol el a társaság 1945 augusztusában.

hatott a dolgról. A társaság díszelnöke, Szent-Györgyi Albert már június elejétől a Szovjetunióban tartózkodott, őt követhették június 15-től a többiek mint a háború utáni első jelentős kapcsolatfelvétel résztvevői.⁷⁶

A következő ajándékozásra 1948 tavaszán került sor, a már elsősorban propaganda-szervezetté vált MSZMT Sztálin generalisszimusz számára küldött ajándékot a Szovjetunió fennállásának 30. évfordulója alkalmából.

Az ajándékokat az alábbi levél kísérte.

„[194]8. február 18.

Horváth Imre követségi tanácsos úrnak
Budapest
Andrássy út 8.

Kedves Barátom!

A ma Moszkvába induló kormányküldöttség vonatjára raktuk fel a magyar dolgozók ajándékait Sztálin generalisszimusznak és a szovjet közélet több képviselőjének. Ezeket az ajándékokat a Szovjetunió harmincéves jubileuma alkalmából nyújtották át a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak azzal a kéréssel, hogy juttassák el Moszkvába. A kormányküldöttség utazását használjuk fel erre és nagyon kérem Szekfű követ urat és Téged, hogy beszéljétek meg az átadás módozatait a külügyminisztériummal és a VOKSZ-szal.⁷⁷ Az ajándékok jegyzékét mellékelem, és kívánatosnak tartom, hogy a ládák felbontásánál a VOKSZ képviselője is jelen legyen.

Őszinte üdvözlettel

és

nagyrabecsüléssel

Dr. Szántó Rezső⁷⁸

főtitkár”

Majd az ajándékok listája következik:

„Jegyzék

A Szovjetunióba küldött ajándékokról

I. LÁDA

1 db petróleumfűző

2 db gumibaba állvánnyal

1 db dombormű fakerettel

1. db dombormű márványlapon

⁷⁶ *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből.* 183.

⁷⁷ VOKSZ. Vszeszojuznoe obscsesztvo kulturnoj szvázi, azaz a Kulturális Kapcsolatok Összszövetségi Egyesülete.

⁷⁸ Szántó Rezső (1892–1970) munkásszármazású jogász, újságíró, a KMP alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején hadtestparancsnok, elítélése után a Szovjetunióban lesz munkás, később őrnagyként vesz részt a spanyol polgárháborúban. 1945 után az MKP moszkvai képviselője, és a magyarok hazatelepítését intézi. Ezután az MSZMT főtitkára és főszerkesztő (Tartós békéért, népi demokráciáért c. hetilap). Lásd: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14510.htm> Letöltés dátuma: 2014. október 9.

1 db boroshordó faragott állvánnyal
1 db távirógép
1 db női-akt szobor
1 db bronz sasmadár
1 db bőr aktatáska
1 db bakelit telefonkészülék
1 db bronz dohányzókészlet
1 db bronz női szobor
1 db selyem magyar nemzeti zászló
3 db terítő
1 csomag gyertya
1 csomag piperecikk
1 csomag mosószer

II. LÁDA

1 db hímzett párna
3 db baba
4 doboz gyümölcskonzerv
1 db kézzel festett sál

III. LÁDA

1 db üveg gyümölcsös tál
4 üveg pálinka és likőr
1 db porcelán kulacs
1 db kézzel festett díszkorsó
1 üveg ugorka

IV. LÁDA

1 db bronz rózsza márványlapon
1 db facigaretta-tartó
1 db kürt dobozban
1 db miniatűr fűrógép dobozban
1 db levélnehezék
1 db levélnehezék lakattal, márványlapon

V. LÁDA

1 db olajfestmény

VI. LÁDA

1 db miniatűrtraktor

VII. LÁDA

1 db bronz földgömb szoborral
1 db kézzel festett selyemkendő

VIII. LÁDA

1 db hamutartó fém és gyöngyházkagyló művirágokkal

IX., X., XI. XII. LÁDA

egyenként 50 kg W. M.⁷⁹ konzerv tartalommal.”

A fenti ajándékok jól reprezentálják a társaság kommunista propagandaterjesztő szerepét. A dolgozó nép körében felmagasztosított Sztálin elvtárs számára a nép fiai saját életük féltett apróságait vagy alapvető szükségleti cikkeit küldték el a legfelső vezető iránti szeretetük kifejezéséeként. Ebből adódóan óriási mennyiségű – 12 láda – ’ajándéktárgy’ gyűlt össze többnyire értéktelen holmiból. Így válhat ez a többnyire a diplomáciai protokollhoz tartozó gesztus, az ajándékozás is a totális diktatúrák kulturális hanyatlásának kifejezőjévé.

⁷⁹ Weis Manfred konzerv.